

מבוא

פרק שלישי בבבא מציעא, פרק 'המפקיד', עוסק בדיני פיקדון. משנה ט' עוסקת בשומר ששומר על פקדון וטלטלה השומר ממקום למקום ללא רשות הבעלים:

המפקיד חבית אצל חבירו ולא יחדו לה בעלים מקום, וטלטלה ונשתברה, אם מתוך ידו נשברה, לצורכו - חייב, לצורכה - פטור. אם משהניחה נשברה, בין לצורכו בין לצורכה - פטור. יחדו לה הבעלים מקום, וטלטלה ונשברה, בין מתוך ידו ובין משהניחה, לצורכו - חייב, לצורכה - פטור.

המשנה מציינת שני מקרי חיוב ושלושה מקרי פטור. הגורם המכריע הוא האם יחדו הבעלים מקום לפיקדון בביתו של השומר. השומר תמיד יהיה פטור כאשר טלטל לצורך החבית. כמו כן, אם לא יחדו לה הבעלים מקום מיוחד והשתמש בה השומר לצורכו הרי שאם החזירה למקומה הראשון ואז נשברה - פטור. לעומת זאת, חיוב יחול כאשר טלטלה לצורכו ונשברה תוך כדי הטלטול. בנוסף, אם טלטלה למרות שיחדו לה הבעלים מקום ונשברה, אך לאחר זמן, הרי שבכל אופן חייב השומר.

הגמרא (בבא מציעא מ' ע"ב - מ"א ע"א) מביאה את מחלוקת רבי ישמעאל ורבי עקיבא בענין אדם שגזל והחזיר למקום שגזל.

לדעת רבי ישמעאל אין הגזל צריך את דעת הבעלים על מנת להחזיר את מה שגזל, על כן זו היא השבה גמורה. אך לדעת רבי עקיבא צריך דעת בעלים כדי להשיב את הגזילה, ולכן אם יארע אונס כלשהו לגזילה, אף אם הגזילה כבר ברשות הבעלים, יתחייב הגזלן באונסין.

הגמרא מעמידה את המשנה כך שהרישא עוסקת במקרה שלא יחדו לה הבעלים מקום מיוחד והשומר השתמש בחבית ולאחר מכן החזירה למקומה ההתחלתי, הניחה ואז נשברה פטור - כדעת רבי ישמעאל, שלא מצריך דעת בעלים להשבת הגזל.

עם זאת, הסיפא של המשנה מתייחסת למקרה שיחדו לה הבעלים מקום מיוחד, והשומר השתמש בפקדון לצורכו ולאחר מכן החזיר את הפקדון למקום הראשון - הרי הוא חייב, כדעת רבי עקיבא שמצריך דעת בעלים¹.

1. כלומר, הגמרא מסבירה שאין הבדל אם יחדו לה הבעלים מקום או שלא יחדו לה, בכל מקרה בודאי שיתחייב השומר אם נשברה החבית ואפילו אם משהניחה. העובדה שאין הבדל בין שני המקרים

מכאן יוצא שהרישא היא כרבי ישמעאל והסיפא כרבי עקיבא. אם כך נמצא שישנה סתירה - הכיצד משנה אחת הינה כשתי דעות מנוגדות?²

כדרך ליישוב הסתירה מביאה הגמרא את דברי האמוראים רבי יעקב בר אבא ורבי נתן בר אבא. שניהם מעמידים את המשנה כולה על פי דעת רבי ישמעאל. ברישא, כאשר לא יחדו לה הבעלים מקום, אם נטלה השומר ולאחר מכן החזירה - הוא פטור, משום שרבי ישמעאל לא מצריך את דעת הבעלים (היינו להודיעם שנטל והחזיר לפי שלא יחדו לפיקדון מקום מיוחד). לכל מקום לשם מחזיר השומר את הפיקדון, הרי שהחזיר למקומו של הפיקדון. אבל בסיפא מדובר שכן יחדו לה הבעלים מקום והשומר לא החזיר את החבית למקומה המיוחד - זו לא נקראת השבה וחייב עדיין על אונסה.

האמוראים מפרשים שאף מקודם שטלטל את הפיקדון נעשה השומר כגזלן על הפיקדון, אך חולקים באופן הגזילה. לדעת רבי יעקב בר אבא, כשהמשנה אמרה שטלטל השומר את החבית "לצורכו" - המשמעות היא שנטלה על מנת לגזול את כולה. אם רק התכוון לשאול את החבית שלא מדעת הבעלים ולהשתמש בה ואחר כך להחזירה למקום כלשהו זה נחשב לו כהשבה ונפטר מאונסיה.

לעומתו, רבי נתן בר אבא סובר שלשון המשנה "שטלטלה לצורכו" היינו ליטלה על מנת לשלוח בה יד, כלומר לגזול מעט מן החבית ואפילו לא הוציא המעט ונשברה החבית - חייב על כל החבית³.

נובעת מכך שהתנא נקט לשון "אין ספק", היינו אין ספק שאם לא יחדו הבעלים לפיקדון מקום ונטלה השומר מתחייב באונסין, והסיבה היא לפי שהנחתה בכל מקום שהוא אינה השבה לבעלים, אלא אפילו יחדו לה הבעלים מקום מיוחד ונטלה ולאחר כך השיבה למקום המיוחד מתחייב באונסין משום שמצריכים דעת בעלים וכל זמן שלא הודיע לבעלים על נטילתה והחזרתה הרי שעדיין חל עליו חיוב האונסים.

2. ישנם מקרים נוספים בש"ס בהם נתקלת הגמרא באותה בעיה, רישא כדעת תנא פלוני וסיפא כדעת תנא אחר. לעיתים משאירה הגמרא את המשנה בצורה הזו ולעיתים טורחת להעמידה כתנא אחד, לדוגמה בשבת פ"ו ע"א: "רישא דלא כרבי אלעזר בן עזריה, סיפא כרבי אלעזר בן עזריה, דאי כרבי אלעזר בן עזריה - טהורה שמענא ליה! מאן דלא מוקי כתנאי - תנא רישא טהורה ומוקי לה לכולה כרבי אלעזר בן עזריה. ומאן דמוקים כתנאי - רישא רבנן, וסיפא כרבי אלעזר בן עזריה".

וכן בחגיגה י"ט ע"ב: "מני מתניתין? רבנן היא, דשני להו בין חולין למעשר. אימא סיפא: בגדי עם הארץ מדרס לפרושין. בגדי פרושין מדרס לאוכלי תרומה. אתאן לרבי מאיר, דאמר חולין ומעשר כהדדי נינהו. רישא רבנן וסיפא רבי מאיר? אין, רישא רבנן וסיפא רבי מאיר. רב אחא בר אדא מתני לה בסיפא חמש מעלות, ומוקי לה כולה כרבנן".

הגמרא מסבירה שעצם מחלוקת האמוראים היא בשאלה האם שליחות יד מצריכה חיסרון או לא. כלומר האם מספיק ליטול את החבית על מנת לחסרה רק מעט ואם נשתברה לפני החיסור יחוייב השומר על כל החבית או שמא רק כשמחסר מקצתה חל החיוב על השומר.

מובן מהסבר זה שלדעת רבי יעקב בר אבא שליחות יד צריכה חיסרון, ועל כן העמיד את המשנה בשנטלה על מנת לגזול את כל החבית. לדעת רבי נתן בר אבא שליחות יד אינה צריכה חיסרון ולכן העמיד את המשנה כשנטלה השומר על מנת לגזול מקצתה ואפילו עדיין לא חסרה - נתחייב השומר אם נשתברה.

למסקנה, מביאה הגמרא מחלוקת אמוראים קדומה יותר בין רב לבין לוי, שנחלקו בשליחות יד - האם צריכה חיסרון או לא. חד אמר צריכה חיסרון וחד אמר אינה צריכה. הגמרא מסיימת "תסתיים דרב הוא דאמר שליחות יד אינה צריכה חיסרון"⁴.

"שליחות יד" - מהי?

בהמשך הגמרא מובאת ברייתא לחיזוק דברי רב, ששליחות יד אינה צריכה חיסרון: רועה שהיה רועה עדרו והניח עדרו ובא לעיר, ובא זאב וטרף, ובא ארי ודרס - פטור. הניח מקלו ותרמילו עליה - חייב.

הרועה עדר של בעל הבית, שחייב בשמירה על העדר, עזב את העדר בשדה והלך לעיר. באותו זמן שהיה בעיר בא זאב וטרף כבשה. במקרה כזה יהיה הרועה פטור משום שזהו אונס גמור, ושומר אינו חייב באונסים⁵. אבל ממשכה הברייתא ואומרת שאם מתחילה הניח הרועה את מקלו ותרמילו על אותה כבשה שנטרפה הרי שחייב. ומקשים על כך

3. אך יש לתמוה שהרי לא כתוב במשנה "נטלה" (כפירושם) אלא כתוב "טלטלה". זוהי קושיית רב ששת, והסברו הוא שהשומר טלטל את החבית כדי להגיע אל גוזלות שנמצאות במקום גבוה ולא כדי לקחת אותה לעצמו. כלומר, לדעת רב ששת מדובר בשואל שלא מדעת, היינו כגזול, שחייב באונסין.
4. וכך גם נפסק להלכה בשו"ע חו"מ רצ"ב, א': "אין הנפקד רשאי לשלוח יד בפקדון. ואם שלח בו יד, אפילו אינו מכויין לגזולו, אלא להשתמש בו, קם ליה ברשותיה וחייב באונסים אף על פי שעדיין לא נשתמש בו, דשליחות יד אינה צריכה חיסרון, רק שיגביהה כדי להשתמש בה בתשמיש שמחסרו, אז חייב כאילו חסרו...".

5. ואם נאמר שהרי השומר מתחילה פשע שעזב את העדר לבד בשדה והלך לעיר ולבסוף נאנס, והרי חייב משום "תחילתו בפשיעה וסופו באונס" (מ"ב ע"א), בכל זאת מנמקים לקמן (צ"ג ע"ב) שהרועה נכנס לעת ערב בזמן שכל הרועים נוהגים להיכנס לעיר או ששמע את שאגת האריה בשדה ונס על נפשו (על פי רש"י שם ד"ה 'ושמע קול ארי ועל').

שהרי השומר רק הניח את מקלו ותרמילו על הבהמה ואחר כך נטל אותם בחזרה ונכנס לעיר, וכשנטלם מיד הבהמה נחשבת כחזרה לרשות בעלים, לכן מדוע יתחייב באונסין בכל זאת? עונה רב נחמן בשם רבה בר אבוב בשם רב שהמקל והתרמיל היו על הכבשה בזמן הטריפה ועל כן נחשב האונס כאחריות השומר, משום שלא "השיב" את הכבשה לבעליה.

רב הסביר שהברייתא מחייבת את הרועה מפני ששלח בה יד, על ידי שהכניסה במקל ורצתה לפניו, על כן ניתן לומר ולדייק מכאן ששליחות יד אינה צריכה חיסרון. ומכאן מבוררת דעתו של רב במחלוקתו עם לוי.

סברה זו נדחית וסברה אחרת מתקבלת והיא שכשאמר רב שהניח מקלו עליה היינו הכניסה במקל בחוזק וזה נחשב כמעשה המועיל לקניין ובכך נחשב הכבש ברשות השומר ולא ברשות הבעלים. סברה זו ניתנה בשם רב שמואל בר רבי יצחק בשם רב.

שואל רש"י⁶ מנין לנו שחיוב השומר הוא דווקא מצד שליחות יד? אולי חיוב השומר הינו מצד שואל שלא מדעת? על כן יש לבאר מהם ההבדלים בין שליחות יד לשואל שלא מדעת או גזלן. ישנן כמה שיטות ראשונים בענין, אך ראשית נבאר מהו המקור לדברים בתורה:

שליחות יד מן התורה נלמדת בספר שמות (כב, ו - יד). נאמר שם:

כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ כֶּסֶף או כְּלִים לְשֹׁמֵר וְגָנַב מִבֵּית הָאִישׁ אִם יִמְצָא הַגָּנֵב יִשְׁלַם שְׁנַיִם. אִם לֹא יִמְצָא הַגָּנֵב וְנִקְרַב בְּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ. עַל כָּל דִּבְרֵי פִשְׁעוֹ עַל שׂוֹר עַל חֲמוֹר עַל שֶׂה עַל שְׁלֵמָה עַל כָּל אֲבֹדָה אֲשֶׁר יֵאמֵר כִּי הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים וְבֹא דִבְרֵי שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יִרְשִׁיעוּ אֱלֹהִים יִשְׁלַם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ. כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ חֲמוֹר או שׂוֹר או שֶׂה וְכָל בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר וּמֵת או נֶשֶׁבֶר או נֶשְׁבָּה אֵין רָאָה. שְׁבַעַת ה' תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ וְלִקַּח בְּעֵלְיוֹ וְלֹא יִשְׁלַם. וְאִם גָּנַב וְגָנַב מֵעִמּוֹ יִשְׁלַם לְבַעְלָיו. אִם טָרַף וְטָרַף וְבָאָהוּ עַד הַטָּרְפָה לֹא יִשְׁלַם. וְכִי יִשְׁאַל אִישׁ מֵעַם רֵעֵהוּ וְנֶשֶׁבֶר או מֵת בְּעֵלְיוֹ אֵין עִמּוֹ שְׁלֵם יִשְׁלַם. אִם בְּעֵלְיוֹ עִמּוֹ לֹא יִשְׁלַם אִם שָׁכִיר הוּא בָּא בְּשֹׁכְרוֹ.

6. בבא מציעא מ"א ע"א, ד"ה 'והא לא חסרה': "...ואי קשיא דלמא הא דהניח מקלו ותרמילו חיוביה לאו משום שליחות יד הוא דליבעי חיסרון, אלא משום שואל שלא מדעת הוא, כי ההוא דלעיל דחבית...".

החקירה המרכזית היא האם השומר חייב משום פשיעה בשמירה או כגזלן.⁷ בפסוק י' פירש רש"י שהשומר נקרב אל הדיינים ונשבע להם שלא שלח ידו בפקדון לשימוש הפרטי כי אם שלח יד בפקדון ואחר כך נאנס חייב השומר באונסין. לעומת רש"י פירש הרמב"ן (על התורה, שם ז') שהשומר שבא לפני הדיינים ישבע שהחפץ נגנב ממנו כפי שטוען (וכן בפסוק - "וְגָנַב מִבֵּית הָאִישׁ") ושלא שלח ידו בפקדון לשימוש משום שהשולח יד בפקדון נעשה כגזלן ומתחייב באונסין. נמצאנו שישנו חילוק בין רש"י והרמב"ן בגדר חיוב השומר, שלדעת רש"י החיוב נובע מגדר מסויים בתוך דיני שומרים, ואילו לדעת הרמב"ן החיוב לשליחות יד נובע מצד גזל.

שיטות הראשונים

שיטת רש"י⁸

רש"י מסביר ששליחות יד הינה כאשר אדם משתמש בחפץ המופקד אצלו ויש חסרון מכך לחפץ, כלומר נזק או פגיעה כלשהי בפקדון. לעומת זאת שואל שלא מדעת הוא כאשר יש שימוש בפקדון אך לא נעשה גרעון בפקדון. מדברי רש"י יוצא שחיוב השומר מצד שליחות יד דווקא כשיש חסרון, וכשאינו חסרון החיוב הוא מצד שואל שלא מדעת.

שיטת הרמב"ן⁹

הרמב"ן סובר ששואל שלא מדעת דינו כשואל רגיל או כגזלן. אך אותו רועה דינו לא כשואל ולא כגזלן משום שגם כשהניח מקלו על הכבש לא ביטל את הכבש מהמלאכה שציווה אותו הבעלים, כלומר הרועה לא גרם לכבש להפסיק לרעות בשדה, אלא הוא המשיך לרעות ורק השתמש בו כדי להניח את מקלו. אם כך הרועה מתחייב כדין שולח יד שהרי לא החסיר את הצאן, ושליחות יד אינה צריכה חסרון בפקדון על מנת לחייב באונסין.

7. אם הוא חייב משום גזל הרי שעליו להשיב את הגזילה עצמה, ואם אינה בעין צריך להשיב את דמיה. דין זה נלמד מהפסוק בויקרא ה, כג: "וְהָיָה כִּי יִחְטָא וְאִשָּׁם וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֻלָּה אֲשֶׁר גָּזַל אוֹ אֶת הָעֶשֶׂק אֲשֶׁר עָשָׂק אוֹ אֶת הַפְּקֹדוֹן אֲשֶׁר הִפְקֹד אֹתוֹ אוֹ אֶת הָאֲבֹדָה אֲשֶׁר מָצָא". כמו כן מתחייב הגזלן על כל האונסים שיבואו על הגזילה, גם אם הניחה מידו, עד אשר ימלא את חובו ויחזיר אותה לבעלים.

8. שם.

9. רמב"ן שם, ד"ה 'והא דאמרי' והא לא חסרה'.

שיטת הרשב"א¹⁰

הרשב"א מחלק באופן מוחלט בין שלושת המצבים בהם ניתן לחייב שומר. לסברתו, **גזלן** מתאפיין בכך שהוא רוצה לגזול ולא לשלם ואין צורך כלל בחיסרון במצב זה. **שולח יד** נוטל על מנת לשלם בעבורו. (למאן דאמר דשליחות יד צריכה חיסרון הוא יתחייב באונסין רק לאחר שנטל ממש את הפיקדון. לעומתו למאן דאמר דשליחות יד לא צריכה חיסרון יתחייב באונסין אפילו לפני שנטל את הפיקדון ממש, אלא מספיק שחשב לחסר מן הפיקדון. אף על פי שנאנס קודם שנטל חייב משום שזה נחשב כבר שהפיקדון עומד ברשות השומר). **שואל שלא מדעת** מתאפיין בכך שהוא שואל דבר שלא מתחסר מחמת שימוש, כדוגמת הגמרא - חבית שעמד עליה כדי להגיע אל גוזלותיו, למרות שלא חיסר כלל את הפיקדון הרי הוא כגזלן וחייב באונסיה.

שיטת הריטב"א¹¹

בכל שלושת המצבים (שואל שלא מדעת, גזלן ושולח יד) יתחייבו באונסים רק אם משכו את הפיקדון, כי אם לא משכו הרי הם לא ברשותם אלא ברשות הבעלים. כמו כן יש חילוק בין גזלן ושואל לבין שולח יד. החילוק נובע מכח הגדרת תפקידו של האדם. כל אדם יכול להתחייב מצד גזל או מצד שואל. מנגד, רק אדם בעל תפקיד "שומר" יכול להתחייב מצד שולח יד, מכיון ששליחות יד נאמרה רק לגבי שומרים - "אם לא שלח ידו..." (שמות כב, ז). כלומר, כאשר אדם פשוט, שאינו מוגדר כשומר, שולח את ידו בחפץ השייך לאדם אחר - דינו כגזלן או כשואל, אך לעולם לא יתחייב מדין שולח יד, שהרי דין שולח יד נאמר אך ורק בשומר שהופקד על הפיקדון והוגדר כשומר.

גם הריטב"א מחלק בין שלושת המצבים: **גזלן** היינו ליטלה כולה או מקצתה ולא לשלם לבעלים. **שולח יד** ליטול הכל או מקצת אך על דעת לשלם לבעלים. **שואל שלא מדעת** הוא שרוצה להשתמש בפיקדון ולהחזירו למקומו מבלי לחסרו, אך מוסיף שאם השואל עושה תשמיש שטוען שכוון, היינו שימוש שמצריך שהשומר ישלם עבורו לבעלים, אכן יש לו לשומר לשלם לבעלים על כך.

נמצאנו שהרשב"א והריטב"א זהים בדבריהם, מלבד הוספת הריטב"א לגבי שואל שעושה תשמיש הטעון שכר.

10. רשב"א שם, ד"ה יוהא לא חסרה.

11. ריטב"א שם, ד"ה יתרגמה רבי יעקב.

שיטת המאירי¹²

לשיטת המאירי שולח יד או שואל שלא מדעת הינם כגזלנים לגבי הפיקדון. כמו כן דין גזלן, דין גנב ודין שליחות יד בפיקדון - לכולם דין אחד, שכל שומר שהגביה או נטל וכד' את הפיקדון או אפילו לא השתמש בו אלא רק חשב לשלוח יד - הרי שמתחייב באחריות הפיקדון.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בפרק ג' בהלכות גזלה ואבדה דן בנושא דידן. בהלכה י"א הוא מתייחס לשולח יד:

השולח יד בפיקדון בין ששלח יד בעצמו או על יד בנו ועבדו ושלוחו הרי זה גזלן ונתחייב באונסיו ונעשית הגזלה ברשותו כדין כל הגזלנים. חשב לשלוח יד בפיקדון אינו חייב באחריותו עד שישלח יד ומששלח יד נתחייב בו אף על פי שלא חסר ממנו כלום אלא נטל הפיקדון ממוקום למקום ברשותו כדי לשלוח בו יד הרי זה חייב, ששליחות יד אינה צריכה חיסרון.

בהלכה ט"ו הוא מתייחס לשואל שלא מדעת:

השואל שלא מדעת הבעלים הרי זה גזלן. היה כלי ביד בנו של בעל הבית או ביד עבדו ולקחו אחד מהן ונשתמש בו הרי זה שואל שלא מדעת ונעשה ברשותו ונתחייב באונסיו עד שיחזירונו לבעלים, לפיכך אם החזירו לקטן שהיה בידו או לעבד ואבד מהן או נשבר חייב לשלם, וכן כל כיוצא בזה.

יש לתמוה דהא אם הכלי הוחזק אצל בנו או עבדו הרי הוא כשומר המופקד על הכלי ונחשב ברשותו. ואם נטל אדם אחר את הכלי ממנו אמאי יש לו להחזיר את הכלי לבעלים, האם לא די בהחזרה לבן או לעבד?

עונה ה'אור שמח' שמדובר במקרה שהעבד נתן לאדם להשתמש בחפץ, ודבר זה נעשה שלא מדעת הבעלים - הוא לא ידע ולא הסכים שישאיל לאחר. אם כן יש פה שינוי שלא מדעת בעלים ועל כן העבד יצא מתורת שומר. מכאן והלאה דין האדם כגזלן כדמפרש הרמב"ם ברישא של ההלכה. דינו של אדם זה הגזלן להחזיר אך ורק לרשות הבעלים עצמו.

12. מאירי שם מ' ע"ב, ד"ה 'ואחר שהתברר לך מחלוקת'.

סיכום

ראינו שבדין שליחות יד נחלקו הראשונים ולהלכה נפסק כרמב"ם לעיל, היינו שולח יד מתחייב מדין גזלן ועל כן חייב באונסים. כמו כן שליחות יד לא צריכה חיסרון ועל כן גם אם השומר לא נטל כלל מן הפיקדון אלא רק חשב ליטול חלק ממנו - מתחייב על כל האונסים שיבואו על הפיקדון. וכן פסק מרן ב'בית יוסף' (ח"מ רצ"ב, א' ד"ה 'אין הנפקד' ובשו"ע שם), וזו לשונו:

איתמר רב ולוי חד אמר שליחות יד צריכה חיסרון וחד אמר אינה צריכה חיסרון. ופירש רש"י שליחות יד שחייבו הכתוב עליו אפילו נאנסה... וכתבו הרי"ף והרא"ש והלכתא אינה צריכה חיסרון...

שואל היערוך השולחן' (ח"מ רצ"ב, ב') מדוע הצריכה התורה בשליחות יד שיתכוון לגזול את הפיקדון (ואפילו רק את חלקו), והרי יכול לחייב את השומר אם הוא לקח את הפיקדון שלא מדעת הבעלים רק כדי להשתמש בו אף על פי שלא מחסרו כלום מדין גזלן משום דקיימא לן שואל שלא מדעת הריהו כגזלן (עיין רשב"א לעיל)? אלא מכאן נלמד ששואל שלא מדעת חייב רק כששתמש בחפץ וכל זמן שלא השתמש אינו חייב משום שואל, אבל בדין שליחות יד אפילו אם רק הגביה את הפיקדון - מיד נתחייב באונסים משום שנפסק ששליחות יד אינה צריכה חיסרון.